

*Москалюк Ю. Д.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету*

ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. У статті розглядаються особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту в зарубіжних країнах. Здійснюється порівняльна характеристика з вітчизняним законодавством. Враховуючи міжнародний досвід, пропонуються доповнення до чинного КПК України щодо застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Ключові слова: запобіжний захід, домашній арешт, кримінальний процес, підозрюваний, обвинувачений, ухвала суду.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики є протидія злочинності. Серед завдань, безпосередньо пов'язаних зі зміцненням правопорядку і подоланням злочинності, значне місце відводиться заходам забезпечення кримінального провадження, зокрема особливому їх різновиду – запобіжним заходам.

Проблема застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі розробляється у різних країнах по-різному. Їх перелік змінюється та доповнюється для поліпшення здійснення кримінального провадження, постійно дискутуються питання включення до системи запобіжних заходів затримання підозрюваного, відсторонення обвинуваченого від посади, віддання під нагляд поліції, домашнього арешту.

Питання застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту як різновиду заходів забезпечення кримінального провадження були предметом наукових дискусій як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема Ю.П. Алєніна, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, О.Ф. Кістяківського, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, П.І. Люблінського, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, А.В. Молдована, О.Б. Муравіна, О.Є. Омельченка, С.В. Пастушенка, В.О. Попелюшка, І.Л. Петрухіна, П.П. Пилипчука, В.В. Рожної, Т.В. Садової, С.М. Смокова, Л.Д. Удалової, І.Я. Фойницького, П.В. Цимбала, В.І. Чорнобука, О.Г. Шило та інших.

Проте статті КПК України, які регулюють порядок застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, потребують відповідних змін та уточнень з урахуванням зарубіжного досвіду з цього питання.

Мета статті – розглянути особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту в зарубіжних країнах. Враховуючи міжнародний досвід, запропонувати доповнення до чинного КПК України щодо застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне процесуальне законодавство багатьох країн світу передбачає можливість застосування домашнього арешту як запобіжного заходу. Наприклад, його застосовують у Казахстані, Латвії, Литві, Німеччині, Росії, Швеції, США та інших країнах [1, с. 18].

Такий запобіжний захід закріплений у кримінальному процесуальному законодавстві багатьох держав-учасниць СНД

(ст. 107 КПК Російської Федерації, ст. 146 КПК Республіки Казахстан, ст. 110 КПК Республіки Таджикистан, ст. 188 КПК Республіки Молдова, ст. 163 КПК Азербайджанської Республіки, ст. 125 КПК Республіки Білорусь) [2, с. 52–56].

У КПК України (ч. 3 ст. 181) передбачено, що про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту вноситься ухвала, яка передається для виконання органу внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного або обвинуваченого.

Розглядаючи КПК України, можна зазначити, що у ньому не міститься жодних вказівок щодо змісту такої ухвали, лише у ч. ч. 3, 4 ст. 196 КПК України наголошено, що в такій ухвалі має бути зазначено точну адресу житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати, та дату закінчення дії такого запобіжного заходу.

Інакше це питання врегульоване у низці КПК держав-учасниць СНД. Так, у КПК Республіки Казахстан (ст. 146) чітко прописано, що домашній арешт полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства без утримання їх під вартою, але із застосуванням обмежень, встановлених суддею з підстав і в порядку, передбачених законом [3].

Відповідно до ч. 9 ст. 107 КПК Російської Федерації у постанові суду про обрання цього запобіжного заходу зазначаються місце, у якому буде знаходитися підозрюваний або обвинувачений, термін домашнього арешту, час, протягом якого підозрюваному або обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу, заборони та (або) обмеження, встановлені щодо підозрюваного або обвинуваченого, місця, які йому дозволено відвідувати [4, с. 678].

КПК Республіки Молдова (ч. 2 ст. 188) передбачає, що домашній арешт застосовується до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного за рішенням судді при наявності умов, які дають змогу обрати запобіжний захід у вигляді арешту, але коли при цьому повна ізоляція особи недоцільна внаслідок віку, стану здоров'я, сімейного стану чи інших обставин [5].

Натомість у КПК України ці моменти не відображені. Тому вважаємо доцільним доповнити ч. 3 ст. 181 КПК України «Домашній арешт» пунктом 2 у такій редакції: «Ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту повинна містити дані про місце знаходження підозрюваного, обвинуваченого, термін домашнього арешту, час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу, заборони та (або) обмеження, встановлені щодо підозрюваного, обвинуваченого, місця, які йому дозволено відвідувати».

Орган внутрішніх справ повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час досудового розслідування або судового провадження [6, ст. ст. 181, 299].

Режим ізоляції підозрюваного, обвинуваченого в межах житла передбачає лише ізоляцію на визначений час: цілодобово

або на певний період, наприклад з 22 до 6 години. Можливості встановлення інших обмежень під час домашньому арешту в законі не передбачено. Проте на підозрюваного, обвинуваченого при обранні до нього цього запобіжного заходу як такого, що не пов'язаний із триманням під вартою, може бути покладено один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України.

Зауважимо, що домашній арешт не повинен обмежувати права та свободи людини, тому в ухвалі має бути вмотивована судом вказівка на окремі обмеження. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. № 45/110, передбачають, що конкретні обмеження для обвинуваченого (підозрюваного) формулюються у практичній і чіткій формі, а їх кількість за можливості зводиться до мінімуму (пункти 2.6; 12.2). У процесі застосування не пов'язаних із тюремним ув'язненням заходів дотримується право обвинуваченого на особисте життя, а також право на особисте життя його родини (п. 3.11) [7].

Крім того, вітчизняний законодавець виокремлює категорію осіб, до яких через певні умови (досягнення відповідного віку, стану здоров'я, сімейного стану) повна ізоляція є недоцільною й доречно обрати запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. Ми вважаємо, що такі особливості щодо певних категорій осіб повинні враховуватися при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту і в КПК України.

Новим у КПК України є й те, що при застосуванні домашнього арешту для його безумовного виконання можуть застосовуватися ЕЗК.

Доцільно простежити історію запровадження ЕЗК за кордоном.

Піонерами застосування систем електронного контролю у праві вважаються Сполучені Штати Америки. Там такі засоби почали використовувати ще на початку 80-х рр. ХХ ст. Існує навіть офіційна історія виникнення ідеї. Як стверджують американці, її автором є суддя Джек Лав із пересічного містечка Альбукерке, що в штаті Нью-Мексико (США). На цю геніальну думку його наштовхнув комікс «Про пригоди Людини-павука». Кажуть, що в одній із історій електронний радар одягли Спайдермену на руку, аби слідувати, де той перебуває.

Недовго думаючи, Джек Лав вирішив реалізувати ідею браслета на практиці. Проїшло кілька років, і, коли стихли на смішки, яким спочатку піддавали дивакуватого суддю колеги, у 1983 р. вийшла перша партія таких електронних пристроїв. Влада міста протестувала їх на 5 правопорушниках, використовуючи прилади як альтернативу попередньому ув'язненню. А вже наприкінці того ж року Верховний суд Нью-Мексико дозволив використання електронних систем стеження та засудження осіб, які вперше скоїли злочини невеликої тяжкості, до домашнього арешту з обов'язковим носінням електронних браслетів на щиколотці [8].

У наш час така система моніторингу використовується в 49 штатах США і ще в понад 60 країнах. За приблизними підрахунками електронні браслети носять приблизно 200 тис. осіб, що перебувають у статусі підозрюваних, обвинувачених або засуджених [8]. Понад 60 країн світу ефективно використовують цю систему і як вид запобіжного заходу протягом кримінального провадження, і як альтернативу місцям позбавлення волі під час відбуття покарання.

У Російській Федерації, перш ніж розпочати широке використання електронного моніторингу, протягом кількох років

реалізовувався проект під назвою «Контрольована воля». Він передбачав, окрім іншого, закупівлю спеціального обладнання, навчання персоналу; в окремій області, як експеримент, почали застосовувати електронний моніторинг. Засуджені, які погодилися одягти браслети, перебували на волі, а не в колоніях. Результати експерименту засвідчили, що самі ж засуджені переживали за справність браслетів та дуже бережливо ставилися до них. А поодинокі сигнали тривоги, які з'являлись на пульті в диспетчера, свідчили не про спробу зняти чи пошкодити браслет, а про невеликий брак в окремих пристроях [8].

У Сполучених Штатах Америки електронні браслети звичайно носять особи, підозрювані чи вже засуджені за викрадення автомобілів, за злочини, пов'язані з наркотиками, а також особи, що порушують правила дорожнього руху чи зловживають спиртними напоями.

Застосовують такі засоби контролю й до осіб, причетних до статевих злочинів. Наприклад, усім відомий екс-голова МВФ Домінік Стросс-Кан, якого підозрювали в домаганнях покоївки, під час попереднього розслідування перебував під домашнім арештом та носив електронний пристрій [9, с. 78].

У Франції парламент розглянув у першому читанні законопроект, який (у разі його ухвалення) дозволить суддям зобов'язувати осіб, причетних до скоєння статевих злочинів, носити електронні браслети протягом певного періоду навіть після відбуття покарання для контролю та запобігання вчиненню нових протиправних дій.

У Швеції «контрольовану волю» можуть самостійно обрати для себе як альтернативу злочинності та водії, винні в вчиненні ДТП [8].

В Ізраїлі на прохання адвокатів суд може прийняти таке рішення навіть стосовно осіб, які перебувають під слідством. В експериментальному порядку такі браслети почали використовувати у Франції, Швейцарії та Південній Кореї.

В Австрії електронні браслети одягають на достроково звільнених осіб, яких було засуджено на строк менше трьох років. Погодившись одягти такий браслет, можуть достроково вийти із в'язниці й естонські ув'язнені. У цій країні браслети застосовують з 2006 р. [10].

В Іспанії поняття домашнього арешту взагалі відсутнє, проте тут діє так зване тимчасове примусове розміщення поза в'язницею. Це покарання передбачене для тих порушників, які вчинили злочин невеликої тяжкості, що передбачає позбавлення волі на строк до 12 діб. При цьому порушник може вимагати від суду дозволу відбувати покарання у вихідні та святкові дні. Майже 95% випадків подібного покарання застосовуються до футбольних фанатів. Домашній арешт як міра покарання тут використовується для придушення протестних рухів [11].

У кримінальному процесі України електронний моніторинг є лише додатковою гарантією забезпечення виконання підозрюваним чи обвинуваченим своїх процесуальних обов'язків, основним з яких є з'явлення до суду.

Альтернатива використання ЕЗК є позитивним явищем, що дає можливість обрати волю замість тримання під вартою.

У разі виявлення несправностей або пошкодження ЕЗК, інших фактів, які свідчать про несанкціоноване знімання ЕЗК, черговий пульт моніторингу електронних пристроїв негайно доповідає керівнику. При цьому потрібно розуміти, що у такому разі буде проведено перевірку причин пошкодження пристрою, результати якої можуть бути невтішними для підозрюваного чи обвинуваченого – підставою для зміни запобіжного заходу.

Але якщо такий засіб електронного контролю все-таки застосований, то відповідно до ч. 6 ст. 195 КПК України відмова від його носіння, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в його роботу для ухилення від контролю, а також намагання вчинити зазначені дії розцінюються як невиконання обов'язків, покладених ухвалою слідчого судді або суду на підозрюваного, обвинуваченого під час обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту [6].

Зокрема, у КК України відсутня норма про покарання за втечу з-під домашнього арешту, і тому взятий під домашній арешт може собі дозволити його ігнорувати. Статтею 393 КК України передбачено відповідальність лише за втечу з місця позбавлення волі або з-під варті, вчинену особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арешту чи перебуває у попередньому ув'язненні.

Домашній арешт у період досудового розслідування чи судового провадження не розглядається як попереднє ув'язнення, і тому за втечу з-під домашнього арешту за ст. 393 КК України підозрюваний, обвинувачений дійсно не може нести відповідальності.

Але це не означає, що можна безкарно не виконувати судові рішення. Згідно з ч. 1 ст. 382 КК України умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років [12].

Умисне протиправне залишення того місця перебування, яке передбачено в ухвалі слідчого судді або суду про домашній арешт, є умисним невиконанням судового рішення, тому за нього треба нести кримінальну відповідальність. Вона неможлива лише в тому разі, коли буде встановлено, що особа не вчиняла того кримінально караного діяння, за яке піддана домашньому арешту, або не винна в ньому, або запобіжний захід був обраний незаконно.

Як результат, під час виконання запобіжного заходу прокурор здійснює нагляд за додержанням встановлених законом порядку і умов безпосередньої реалізації запобіжного заходу. При цьому необхідно враховувати, що у законодавстві передбачено диференціацію суб'єктів виконання різних запобіжних заходів. Однією з новацій КПК України є суттєве розширення функцій суду щодо контролю за дотриманням прав і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді як особи, яка спеціально уповноважується на здійснення такого контролю.

Висновки. Враховуючи викладене, пропонуємо доповнити ч. 5 ст. 181 КПК України пунктом 2 з таким формулюванням: «Перевірка наявності особи під домашнім арештом може проводитися не більше двох разів на добу вдень і не більше одного разу – вночі. Перебування посадової особи у житлі арештованого допускається за згодою його та осіб, які проживають разом із ним, і не повинно перевищувати тридцяти хвилин».

Література:

1. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід у кримінально-процесуальному законодавстві / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – № 7 (118). – С. 17–19.
2. Савчук Т.А. Домашній арешт: проблеми правового регулювання і застосування / Т.А. Савчук // Законність і правопорядок. – 2008. – № 4(8). – С. 52–56.
3. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#sub_id=1450000.
4. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.В. Смирнова // – СПб.: Питер, 2003. – 1008 с.
5. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова от 14 марта 2003 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
8. Пилипенко В. П. Електронний моніторинг дозволить заощадити на триманні під вартою, а в перспективі – і на тюрмах / В.П. Пилипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/8454-elektronniy_monitoring_areshtovanih_dozvolit_zaoschaditi_na.html.
9. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия: Институт международного права и экономики / Т.В. Апарова. – М.: Издательство «Триада, Лтд», 1996. – 157 с.
10. Вільгушинський М.Й. До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до Кримінального процесуального кодексу України / М.Й. Вільгушинський, Ю.А. Лихолетова // Адвокат. – 2012. – № 11. – С. 9–13.
11. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов; Под ред.: Гуценко К.Ф. – М.: Зерцало-М., 2001. – 480 с.
12. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 р., редакція від 21 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://code.leschishin.org/crc/crc36.php>.

Москалюк Ю. Д. Применение домашнего ареста в уголовном процессе зарубежных стран: сравнительная характеристика

Аннотация. В статье рассматриваются особенности применения меры пресечения в виде домашнего ареста в зарубежных странах. Осуществляется сравнительная характеристика с отечественным законодательством. Учитывая международный опыт, предлагаются дополнения в действующий УПК Украины относительно применения меры пресечения в виде домашнего ареста.

Ключевые слова: мера пресечения, домашний арест, уголовный процесс, подозреваемый, обвиняемый, постановление суда.

Moskaliuk Yu. Application of house arrest in criminal trial of foreign countries: comparative characteristic

Summary. In article, features of application measures of restraint in the form of house arrest in foreign countries are considered. The comparative characteristic with the domestic legislation is carried out. Considering the international experience, offers with the existing Code of Criminal Procedure of Ukraine concerning application of a measure of restraint in the form of house arrest are provided.

Key words: measure of restraint, house arrest, criminal trial, suspect, accused, court order.